

ДОСУДОВЕ РОЗСЛІДУВАННЯ

Рогатюк Ігор Володимирович –
кандидат юридичних наук, доцент,
заслужений юрист України, перший
заступник прокурора Черкаської
області

РОЛЬ ПРОКУРОРА У ЗВІЛЬНЕННІ ОСОБИ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЗВ'ЯЗКУ З ДІЙОВИМ КАЯТТЯМ

Розглянуто процедурні питання участі прокурора в реалізації інституту звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям на стадії досудового розслідування.

Ключові слова: прокурор; досудове розслідування; звільнення особи від кримінальної відповідальності; дійове каяття; закриття кримінального провадження; відновне правосуддя.

Рассмотрены процедурные вопросы участия прокурора в реализации института освобождения лица от уголовной ответственности в связи с деятельным раскаянием на стадии досудебного расследования.

Ключевые слова: прокурор; досудебное расследование; освобождение лица от криминальной ответственности; действенное раскаяние; закрытие криминального ведения; восстановительное правосудие.

The article deals with procedural matters the prosecutor's participation in the implementation of the Institute of the person's release from criminal liability in connection with the active repentance at the stage of pre-trial investigation.

Keywords: public prosecutor; pre-trial investigation; a release of person is from criminal responsibility; effective repentance; closing of criminal realization; restoration justice.

Останніми роками політика держави все більше спрямована на захист інтересів громадян від необґрунтованого кримінально-правового впливу. Каральний підхід до розв'язання проблем протидії злочинності виявився неефективним. Ураховуючи збільшення кількості зареєстрованих заяв і повідомлень про злочини (з 1,8 млн у 2000 р. до 3,3 млн у 2012 р.), а також кримінальних проваджень у слідчих підрозділах, пріоритетним визнано застосування диференційованого підходу до вирішення кримінально-правових конфліктів стосовно осіб, які вчинили злочини, що не становлять значної суспільної небезпеки. До таких правопорушників, за наявності закріплених законом підстав, доцільніше застосовувати інститути відновного правосуддя, у тому числі шляхом їх звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям із подальшим закриттям кримінального провадження.

Вивченням проблемних питань звільнення від кримінальної відповідальності займалися українські та зарубіжні науковці, зокрема Ю. В. Баулін, С. М. Благодир, В. І. Галаган, Л. В. Головка, Ю. М. Грошевий, О. А. Губська, П. А. Лупинська, В. Т. Маляренко, О. Р. Михайленко, В. М. Савицький, В. В. Степанов, А. М. Яценко та ін.

Концептуальні засади альтернативного (відновного) правосуддя останніми десятиріччями успішно реалізуються в законодавстві та практиці багатьох країн світу, адже метою таких заходів є не лише відновлення порушеного правопорядку, а й, насамперед, відшкодування завданої потерпілому шкоди, примирення з жертвою, розкаяння та перевиховання злочинця, що сприяє відновленню соціальної справедливості без призначення покарання у вигляді позбавлення волі [1].

Відповідно до ст. 2 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України, одним із завдань кримінального провадження визнається забезпечення швидкого, повного неупередженого розслідування та судового розгляду для того, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була

застосована належна правова процедура. Іншими словами, наголошується на необхідності призначення винуватій особі справедливого покарання, а в передбачених законом випадках – відмові держави від кримінального переслідування зі звільненням особи від кримінальної відповідальності.

Звільнення від кримінальної відповідальності вважається своєрідною відмовою держави від засудження винної у вчиненні злочину особи без винесення обвинувального вироку за наявності умов і законних підстав, а також якщо сама особа погоджується на такий спосіб вирішення справи. На відміну від КПК 1960 р., новий КПК України детально не регламентує порядок звільнення від кримінальної відповідальності за різними підставами. Натомість у ньому визначено, що особа звільняється від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених законом України про кримінальну відповідальність (ч. 1 ст. 285 КПК України).

Такий акт правосуддя може бути здійснено лише судом на основі матеріалів досудового розслідування в разі: дійового каяття особи (ст. 45 Кримінального кодексу (КК) України); примирення винного з потерпілим (ст. 46); передачі особи на поруки (ст. 47); зміни обстановки (ст. 48); закінчення строків давності (ст. 49). Якщо особа, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, у першому випадку визнає себе винною, щиросердно покається у вчиненому діянні, активно сприятиме розкриттю злочину; у другому – примириться з потерпілим, відшкодує завдані державі збитки або усуне заподіяну шкоду; у третьому – визнає себе винною, щиро покається у вчиненому діянні, запевнить трудовий колектив і суд у своїй бездоганній поведінці в майбутньому; у четвертому – в результаті зміни обстановки перестала бути суспільно небезпечною або саме діяння втратило суспільну небезпечність; у п'ятому – має бути звільнена від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності, передбачених ч. 1 ст. 49 КК України, то підозрюваному, обвинуваченому роз'яснюється право на такий вид звільнення від кримінальної відповідальності за дотримання ним зазначених умов.

Отже, інститут звільнення від кримінальної відповідальності можна розглядати як у розрізі кримінального права, так і кримінального процесу, оскільки застосування

кожної закріпленої в законодавстві підстави звільнення від кримінальної відповідальності одночасно регламентується відповідними як матеріальними, так і процесуальними нормами.

У працях науковців у галузі матеріального кримінального права не знаходимо суттєвих відмінностей у тлумаченні звільнення від кримінальної відповідальності. У кожній із запропонованих дефініцій наголошується на такій її ключовій ознаці, як відмова держави від застосування щодо особи, яка вчинила злочин, передбачених кримінально-правових наслідків [2, с. 77; 3, с. 58]. В узагальненні судової практики Верховного Суду України звільнення від кримінальної відповідальності також розглядається як відмова держави (її компетентних органів) від засудження особи, яка вчинила злочин, та застосування до неї кримінально-правових засобів примусового характеру. Закриття справ щодо таких осіб є проявом загальної тенденції розвитку кримінального законодавства в напрямі пом'якшення відповідальності за злочини невеликої та середньої тяжкості, учинені вперше, законодавчим утіленням державного гуманізму, наданням державою людині, яка оступилася, можливості виправитися. Водночас зазначається, що звільнення від кримінальної відповідальності не можна вважати виправданням особи [4].

Інститут дійового каяття – це комплексний правовий інститут, який передбачає сукупність норм кримінального й кримінального процесуального права, що регламентують суспільні відносини, які визначають позитивну після злочинну поведінку підозрюваного чи обвинуваченого, що полягає в наявності правових підстав і дотриманні умов, які є обов'язковими під час звільнення від кримінальної відповідальності та закриття кримінального провадження.

Слід розрізняти «щире каяття» як окрему обставину, що, не виключаючи кримінальної відповідальності, пом'якшує покарання (п. 1 ч. 1 ст. 66 КК України), та «дійове каяття» (ст. 5 КК України) як підставу звільнення від кримінальної відповідальності. Для звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям слідчий має встановити умови (підстави), закріплені ст. 45 КК України, а саме: факт учинення особою злочину невеликої тяжкості або

необережного злочину середньої тяжкості; факт учинення цього злочину вперше; факт дійового каяття особи. Останнє характеризується трьома складовими: щирим розкаянням у вчиненому злочині, активним сприянням розкриттю злочину та повним відшкодуванням завданих цією особою збитків або усуненням заподіяної шкоди [3, с. 130].

Дискусії, що виникають під час аналізу практики застосування інституту дійового каяття, пов'язані з тим, що в ст. 45 КК України передбачено кілька дій, які в сукупності має виконати особа перед звільненням її від відповідальності та закриттям провадження. Ці дії В. А. Михайлов називає «ознаками дійового каяття» [5, с. 5]. Л. В. Головка слушно зазначає, що в одній підставі зосереджено досить різні юридичні явища, що сприяють успішному провадженню в справі й усувають негативні наслідки злочину. Саме тому виникає закономірне питання: чи можна звільнити особу від кримінальної відповідальності, заклавши провадження, у разі наявності деяких (або навіть однієї) з ознак дійового каяття чи для цього завжди потрібна їх повна сукупність [6, с. 88]?

Щодо цього питання серед процесуалістів висловлено протилежні точки зору. Так, А. В. Савкін вважає, що ознаки дійового каяття мають розглядатися виключно в їх сукупності, єдності та взаємозв'язку. Наявність лише однієї з них не є дійовим каяттям, а є лише обставиною, що пом'якшує відповідальність. Іншими словами, якщо особа тільки сприяла виявленню та припиненню кримінального правопорушення або лише відшкодувала завдані збитки, то для звільнення її від кримінальної відповідальності не достатньо підстав [7, с. 35]. Однак цілком очевидними є ситуації, коли всіх ознак каяття від особи вимагати неможливо, з огляду на що ми підтримуємо позицію, відповідно до якої, наявність у кожному випадку повного переліку цих ознак є необов'язковою. Так, наприклад, якщо в разі вчинення злочину шкоду не завдано, то й відшкодувати чи усувати її не потрібно, оскільки виконання цієї умови можливе лише за наявності заявленого позову в порядку ст. 128 КПК України. Отже, заслуговує на увагу думка Л. В. Головка про те, що всі умови повинні оцінюватися в кожному конкретному випадку та знаходити відображення в

процесуальному рішенні, винесення якого цілком можливе й за відсутності однієї з ознак дійового каяття [6, с. 344].

У юридичній літературі висловлюються пропозиції щодо закріплення можливості звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям за вчинення злочинів середньої тяжкості [8]. Пропонується поширити таку можливість звільнення від кримінальної відповідальності на всі злочини, що не призвели до тяжких наслідків [9, с. 100]; учинені у сфері господарської діяльності [10, с. 101]; ненасильницькі злочини проти власності [11, с. 196]. На думку науковців, така можливість додатково впливатиме на винного щодо відшкодування завданої ним шкоди. Як зазначає Ю. М. Грошевий, звільнення від кримінальної відповідальності передбачає повне усунення всіх шкідливих наслідків, завданих злочином, з оновленням їх початкового стану [12, с. 694–695].

Злочином середньої тяжкості вважається злочин, за який передбачено основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше п'яти років (ч. 3 ст. 12 КК України). Що стосується такої об'єктивної процесуальної умови дійового каяття, як необережність під час учинення злочину середньої тяжкості, то кваліфікуючи його, законодавець ґрунтується на психічному ставленні особи до вчинюваної дії чи бездіяльності та її наслідків, що полягає в необережності (ст. 23). Відсутність умови, згідно з якою особа усвідомлювала та передбачала, бажала або свідомо припускала настання певних суспільно небезпечних наслідків, є головною ознакою необережності (у формі злочинної самовпевненості чи злочинної недбалості), зокрема вбивство через необережність (ч. 1 ст. 119), необережне знищення або пошкодження майна (ст. 196), недбале зберігання вогнепальної зброї або бойових припасів (ст. 264) тощо.

На нашу думку, законодавчо поширювати можливість звільнення осіб від кримінальної відповідальності за умисні злочини середньої тяжкості недоцільно, оскільки це може призвести до зростання рівня злочинності та інших суспільно небезпечних наслідків. Але враховувати таку обставину як пом'якшувальну при призначенні покарання й укладанні угоди

між прокурором і підозрюваним про визнання вини чи примиренні сторін, як це й зазначено в КПК України, є об'єктивно необхідним.

Відповідно до ст. 285 КПК України, клопотати про звільнення особи від кримінальної відповідальності на стадії досудового розслідування можна лише стосовно підозрюваного. Згідно зі ст. 42 КПК України, підозрюваним є особа, якій у порядку, передбаченому КПК України, повідомлено про підозру, або особа, затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення. Про підозру повідомляється в разі: затримання особи на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення; обрання до особи одного з передбачених КПК України запобіжних заходів; наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення (ст. 276). Про підозру повідомляється шляхом винесення повідомлення про підозру, яке погоджується з прокурором (ст. 276–278). Особі, якій повідомляється про підозру, має бути вручено копію повідомлення та пам'ятку про процесуальні права й обов'язки підозрюваного. Водночас у переліку прав підозрюваного, закріпленого ч. 3 ст. 42 КПК України, не передбачено обов'язкове роз'яснення можливості звільнення від кримінальної відповідальності в разі вчинення соціально корисних дій, про які йдеться в КК України, що, на нашу думку, зумовлює внесення відповідних доповнень до ст. 42.

Однією з процесуальних умов звільнення особи від кримінальної відповідальності є відсутність відповідних заперечень із боку підозрюваного або обвинуваченого (підсудного). Останніми роками на практиці набули поширення випадки, коли працівники прокуратури чи слідчих підрозділів, з огляду на неможливість доведення вини підозрюваного (обвинуваченого), приймали рішення про направлення справ до суду для їх закриття за не реабілітуючими підставами, зокрема у зв'язку з дійовим каяттям. Для цього обвинуваченому роз'яснювалося, що в разі визнання ним своєї вини у вчиненні злочину й надання згоди на закриття кримінальної справи (за КПК 1960 р.) її буде закрито без будь-яких наслідків для нього. Спілкування з особами, щодо яких приймалося рішення

про закриття кримінальної справи за nereабілітуючими підставами, свідчить, що різницю між закриттям справи за реабілітуючими та nereабілітуючими підставами слідчий (прокурор) їм фактично не роз'яснювали.

Однозначно це питання не вирішено і в новому КПК України. Так, у ст. 285 зазначено, що підозрюваному, обвинуваченому, який може бути звільнений від кримінальної відповідальності, повинно бути роз'яснено суть підозри чи обвинувачення, підставу звільнення від кримінальної відповідальності та право заперечувати проти закриття кримінального провадження з цієї підстави. У разі, якщо підозрюваний чи обвинувачений, щодо якого передбачено звільнення від кримінальної відповідальності, заперече проти цього, досудове розслідування та судове провадження проводяться в повному обсязі в загальному порядку. Однак особі не роз'яснюються наслідки такого звільнення.

Уважаємо, що така невизначеність може призвести до неприпустимого «тиску» органів розслідування на підозрюваного, обвинуваченого з метою надання останніми згоди на їх звільнення від кримінальної відповідальності. Це пояснюється тим, що в разі відмови особи від надання згоди на таке звільнення слідчий (прокурор) повинні будуть проводити розслідування в повному обсязі, що не завжди узгоджується з їх інтересами або реальними перспективами розслідування.

З метою уникнення можливих невідповідностей у подібних ситуаціях, на нашу думку, необхідно доповнити ст. 285 КПК України положенням, яким би визнавався обов'язок слідчого роз'яснити обвинуваченому наслідки закриття кримінального провадження за реабілітуючими або nereабілітуючими підставами, можливо, в окремому протоколі, наприкінці якого необхідно передбачити положення такого змісту: «щодо звільнення мене від кримінальної відповідальності у зв'язку з (вказати підставу) заперечую / не заперечую». Найголовнішим для особи є усвідомлення того, що за певних обставин вона все ж таки визнаватиметься винною і лише потім звільнитиметься від відповідальності.

Відповідно до КПК України (п. 1 ч. 2 ст. 284), кримінальне провадження у зв'язку зі звільненням особи від

кримінальної відповідальності закриває виключно суд (як і раніше). Але процедура такого звільнення дещо змінилася. Установивши на стадії досудового розслідування підстави для звільнення від кримінальної відповідальності та отримавши згоду підозрюваного на таке звільнення, прокурор складає клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності та без проведення досудового розслідування в повному обсязі надсилає його до суду (ч. 2 ст. 286). Якщо ж сторона кримінального провадження звернеться до суду з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності обвинуваченого вже під час здійснення судового провадження, суд має невідкладно розглянути таке клопотання (ч. 4 ст. 286).

Тобто прокурор, який приймає рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності на стадії досудового розслідування, повинен, першочергово отримати згоду підозрюваного на таке звільнення і водночас виконати необхідні процесуальні дії, зокрема скласти клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності та, не проводячи в повному обсязі досудового розслідування, надіслати таке клопотання до суду.

Форма та зміст клопотання прокурора мають важливе процесуальне значення, оскільки від викладених у ньому формулювань, фактичних обставин кримінального правопорушення, доказів, а також інших відомостей, передбачених п. 1–9 ч. 1 ст. 287 КПК України, залежать наслідки його розгляду судом. До такого клопотання прокурора обов'язково додається письмова згода особи на її звільнення від кримінальної відповідальності.

У клопотанні зазначається: найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер; анкетні відомості про підозрюваного (прізвище, ім'я, по батькові, дата й місце народження, місце проживання, громадянство); прізвище, ім'я, по батькові та займана посада прокурора; виклад фактичних обставин кримінального правопорушення та його правова кваліфікація із зазначенням статті (частини статті) Закону України про кримінальну відповідальність і формулювання підозри; розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, та відомості про її відшкодування; докази, що підтверджують факт учинення особою кримінального правопорушення; наявність

обставин, які свідчать, що особа підлягає звільненню від кримінальної відповідальності, та відповідна правова підстава; відомості про ознайомлення з клопотанням потерпілого та його думка щодо можливості звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності; дата й місце складення клопотання.

Таке клопотання буде розглядатися в загальному порядку за участі сторін кримінального провадження (ст. 288 КПК України). Під час розгляду з'ясовується думка потерпілого щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності. Якщо є всі підстави та виконано всі умови для звільнення особи від кримінальної відповідальності, то суд своєю ухвалою закриває кримінальне провадження й звільняє підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності в разі встановлення підстав, передбачених КК України (ч. 3 ст. 288). У разі ж, якщо суд встановить, що клопотання було надано необґрунтовано, він своєю ухвалою відмовляє в його задоволенні та повертає клопотання прокурору для здійснення кримінального провадження в загальному порядку або продовжує судове провадження в загальному порядку, якщо таке клопотання надійшло після направлення обвинувального акта до суду (ч. 4 ст. 288). Ухвала суду про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності може бути оскаржено в апеляційному порядку (ч. 5 ст. 288). З цим клопотанням має бути обов'язково ознайомлений потерпілий, що також має бути зазначено в клопотанні, а також викладено його думку з цього приводу.

Отже, звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям можливе лише за наявності та в разі виконання всіх процесуальних умов прийняття такого процесуального рішення. Звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям не допускається, якщо в кримінальному провадженні бере участь потерпілий. За своїми правовими наслідками за певних умов дійове каяття як підстава для звільнення особи від кримінальної відповідальності зумовлює закриття кримінального провадження відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 284 КПК України, а в інших, наприклад, у справах про злочини середньої тяжкості або навіть тяжкі злочини, воно вважається обставиною, що пом'якшує відповідальність

обвинуваченого. В останньому випадку допускається також укладання угод про визнання винуватості. Роль прокурора в процедурі звільнення особи від кримінальної відповідальності на стадії досудового розслідування полягає в попередженні як можливих намагань органу досудового розслідування якнайшвидше «позбутися справи», так і бажання уникнути покарання з боку підозрюваного в разі відсутності всіх підстав для звільнення від кримінальної відповідальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бетті Вос. Впровадження відновного правосуддя до правової системи України. Оцінка Програми. Підсумковий звіт [Електронний ресурс] / Бетті Вос, Марк С. Умбрайт, Торан Хансен // Впровадження відновного правосуддя в Україні: висновки та перспективи : матеріали Міжнар. конф. (Київ, 20–21 квіт. 2006 р.). – Режим доступу : http://www.commonground.org.ua/ukr/20060420_RJConf.html.
2. Губська О. А. Процесуальні питання звільнення особи від кримінальної відповідальності за не реабілітуючими обставинами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Губська Олена Анатоліївна. – К., 2002. – 209 с.
3. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності : [моногр.] / Ю. В. Баулін. – К. : Атіка, 2004. – 296 с.
4. Про практику застосування судами законодавства, що регулює закриття кримінальних справ Узагальнення судової практики Верховного Суду від 20 лют. 2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/n0003700-04>.
5. Михайлов В. А. Признаки деятельного раскаяния / В. А. Михайлов // Российская юстиция. – 1998. – № 4. – С. 5.
6. Головкин Л. В. Альтернативы уголовному преследованию в современном праве / Л. В. Головкин. – СПб. : Изд-во «Юрид. центр Пресс», 2002. – 544 с.
7. Савкин А. Деятельное раскаяние – свобода от ответственности / А. Савкин // Российская юстиция. – 1997. – № 12. – С. 35–39.

8. Тертишник В. Компроміс у кримінальному процесі / В. Тертишник // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 11. – С. 107–110.

9. Кушнарєв В. А. О необходимости совершенствования института деятельного раскаяния / В. А. Кушнарєв // Российский следователь. – 2001. – № 2. – С. 18–21.

10. Матюшенко Р. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям / Р. Матюшенко // Право України. – 2002. – № 8. – С. 99–101.

11. Житний О. О. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Житний Олександр Олександрович. – Х., 2003. – 211 с.

12. Грошевий Ю. М. Проблеми вдосконалення законодавства, що регулює кримінально-процесуальну діяльність / Ю. М. Грошевий // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 2–3. – С. 694–695.